

Załącznik 1.
do pisma GKZ z dnia 19.11.2021 r., znak: DOZ-KiNK.070.15.2021

ZALECENIA DO OPRACOWANIA DOKUMENTACJI STUDIALNEJ
w związku z pracami konserwatorskimi, restauratorskimi i robotami
budowlanymi prowadzonymi w zabytkowych parkach, ogrodach oraz w innych
formach zaprojektowanej zieleni

1. Przedmiot zaleceń

Przedmiotem zaleceń jest dokumentacja studialna¹, będąca zbiorem informacji historyczno-konserwatorskich o zabytkowych parkach, ogrodach oraz innych formach zaprojektowanej zieleni, uzyskanych w wyniku ich badań, analiz oraz waloryzacji. Informacje te służą wypracowaniu założeń dla prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych planowanych w tych obiektach. Dokumentacja studialna stanowi merytoryczną podstawę powyższych działań i uzasadnienie podejmowanych w ich trakcie decyzji projektowych. Jest to materiał wyjściowy do opracowania projektu koncepcyjnego konserwacji lub/i restauracji zabytkowych parków, ogrodów oraz innych form zaprojektowanej zieleni. Dokumentacja ta ma również wpływ na rozwiązania przyjęte w projekcie budowlanym (w obiektach, gdzie taki etap projektowania ma zastosowanie), a także w branżowych projektach wykonawczych, w tym w projekcie z zakresu zieleni².

Dokumentacja studialna powinna służyć również jako materiał wyjściowy lub uzupełniający przy formułowaniu zaleceń konserwatorskich przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Jej zakres jest uzależniony od specyfiki obiektu oraz od charakteru i stopnia skomplikowania planowanych prac.

2. Uwarunkowania prawne i doktrynalne

Konieczność rozpoznania zabytku przed przystąpieniem do prac konserwatorskich, a zwłaszcza restauratorskich i robót budowlanych, wynika zarówno z przepisów prawa, jak i z doktryny konserwatorskiej.

W ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 710 ze zm.) zaznaczono, że właściciel zabytku nieruchomego, a zatem i zabytkowego parku, ogrodu oraz innych form zaprojektowanej zieleni, jest zobowiązany do **posiadania dokumentacji konserwatorskiej**, określającej **stan zachowania** tego zabytku i **możliwości adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości**, w związku z zagospodarowaniem tego zabytku na cele użytkowe (art. 25 ust. 1 pkt 1). W powyższej sytuacji ustawa nakłada na właściciela także obowiązek **posiadania programu prac konserwatorskich**, określającego ich **zakres i sposób prowadzenia**

¹ W opracowaniach, publikacjach i dokumentach doktrynalnych, omawiających zasady prowadzenia działań konserwatorskich w obiektach zabytkowych, dla określenia dokumentacji studialnej używa się różnych terminów. Różny bywa też jej zakres, co uzależnione jest od charakteru obiektu oraz zakresu i stopnia skomplikowania prac. Przykładowo Jan Tajchman (*Standardy opracowania dokumentacji projektowej dla tzw. zabytków nieruchomych (propozycja)*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2014, s. 3-15) wyróżnia ten etap jako część działań przedprojektowych i dzieli go na: kompleksowe badania historyczne (studium historyczno-konserwatorskie oraz badania historyczno-architektoniczne i archeologiczne, zakończone analizą wartościującą i wytycznymi konserwatorsko-architektonicznymi) oraz kompleksowe badania konserwatorskie (określające stan zachowania zabytku jako całości oraz jego detali, zakończone wnioskami i wytycznymi). Longin Majdecki (*Ochrona i konserwacja założeń pałacowo-ogrodowych*, Warszawa 1993, s. 345-352) nazywał ten etap „Dokumentacją historyczną”, którą dzielił na: badania źródeł historycznych, inwentaryzację stanu zachowania, badania terenowe ogrodu i wytyczne konserwatorskie.

² Nie wyklucza to możliwości uzupełniania dokumentacji studialnej o dodatkowe elementy, na dalszych etapach działań konserwatorskich, jeśli w trakcie prac projektowych lub realizacyjnych zostaną ujawnione nowe okoliczności, mogące mieć wpływ na zabytek i kierunek prowadzonych w nim prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

oraz wskazującego na niezbędne do zastosowania **materiały i technologie** (art. 25 ust. 1 pkt 2), a także programu zagospodarowania zabytku nieruchomego, uwzględniającego konieczność **wyeksponowania wartości zabytku** (art. 25 ust. 1 pkt 3)³.

Wymagane prawnie określenie stanu zachowania i możliwości adaptacji zabytków nieruchomych, w tym parków, ogrodów oraz innych form zaprojektowanej zieleni, w związku z ich zagospodarowaniem na cele użytkowe, rozpoznanie ich historycznej funkcji, zdefiniowanie zakresu przewidywanych w nich prac konserwatorskich i sposobu ich prowadzenia, wskazanie rozwiązań materiałowych i technologicznych to kwestie, które mogą być rozstrzygnięte jedynie w oparciu o wyniki badań, analiz i waloryzację obiektu.

Konieczność uwzględnienia etapu badań i analiz zabytków w procesach konserwatorskich podkreślają również kluczowe dokumenty doktrynalne: Karta Ateńska, Karta Wenecka, Karta Florencka. Zgodnie z ich postanowieniami badania i analizy służą rozpoznaniu stanu zabytku (Karta Ateńska, art. 6) oraz wypracowaniu naukowych podstaw dla prowadzonych w nich prac (Karta Wenecka, art. 9; Karta Florencka, art. 25). Badania w obiektach zabytkowych powinny mieć charakter interdyscyplinarny, na co zwrócono uwagę we wszystkich powyższych dokumentach. W świetle zapisów Karty Florenckiej (art. 15) etap badań i analiz jest szczególnie istotny dla prac o charakterze restauracji i restytucji (ang. *reconstruction*).

Proponowany w Karcie Florenckiej zakres badań dla ogrodów zabytkowych (szczególnie dla prac restauratorskich) to: badania archeologiczne, badania dokumentów dotyczących danego obiektu oraz badania obiektów analogicznych (art. 15).

3. Specyfika dokumentacji studialnej dla potrzeb prac konserwatorskich, prac z zakresu utrzymania⁴, restauracji i restytucji w zabytkowych parkach, ogrodach oraz w innych formach zaprojektowanej zieleni

Zgodnie z obowiązującym stanem prawnym można wyróżnić trzy zasadnicze typy działań w zabytkowych parkach, ogrodach oraz w innych formach zaprojektowanej zieleni: **prace konserwatorskie, prace restauratorskie oraz roboty budowlane**⁵.

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami **konserwacji** przypisano cele zachowawcze, związane z zabezpieczeniem i utwaleniem substancji zabytku oraz hamowaniem procesów jego destrukcji⁶. W podobnym duchu o konserwacji wypowiada się Karta Wenecka, stwierdzając, iż podstawą konserwacji zabytków jest ich stałe utrzymanie⁷. W Karcie Florenckiej konserwację wymieniono wspólnie z utrzymaniem (ang. *maintenance* = pielęgnacja), wskazując na zbliżony zakres tych pojęć.

W świetle powyższego działania konserwatorskie oraz stałe działania pielęgnacyjne będą właściwe dla obiektów o dobrze zachowanym historycznym układzie przestrzennym i substancji zabytkowej. Nie mogą one w sposób znaczący przekształcać formy obiektu, mają

³ Na obowiązek określenia przez właściciela metod, materiałów i technik planowanych do zastosowania w trakcie prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wskazano także w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 81).

⁴ Użyte w Karcie Florenckiej pojęcie „*maintenance*”, tłumaczone jako „utrzymanie” w kontekście sztuki ogrodowej odpowiada bardziej pojęciu „pielęgnacja”.

⁵ Roboty budowlane to określenie zapożyczone z przepisów Prawa budowlanego, definiujące prawne umocowanie tego typu prac, a nie ich charakter konserwatorski. Podejmowane są one przy zabytku lub w otoczeniu zabytku. Dokumentacja studialna jest materiałem wyjściowym dla tego etapu pośrednio – poprzez projekt koncepcyjny.

⁶ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami art. 3 pkt 6.

⁷ Postanowienia Karty Weneckiej regulują również zasady postępowania z nieożywionymi elementami ogrodów historycznych, na co wskazano w Karcie Florenckiej (art. 3).

na celu zabezpieczenie i utrzymanie jego substancji roślinnej i budowlanej, powinny przebiegać bez dokonywania uczytelnień i odtworzeń na dużą skalę.

Z kolei **prace restauratorskie** to według ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami działania służące wyeksponowaniu wartości artystycznych i estetycznych zabytku oraz uzupełnieniu lub odtworzeniu jego części⁸. Będą zatem właściwe dla obiektów, których wartości przestały być czytelne, a sam zabytek utracił integralność. Taka interpretacja pojęcia restauracja zgodna jest z postanowieniami Karty Weneckiej, w której stwierdzono, że restauracja ma na celu zachowanie, ale też ujawnienie estetycznej i historycznej wartości zabytku⁹, przy poszanowaniu dawnej substancji i elementów stanowiących autentyczne dokumenty przeszłości. W Karcie Florenckiej dopowiedziano, że warunkiem restauracji (oraz restytucji/rekonstrukcji) jest przeprowadzenie szerokiego spektrum badań i analiz zabytku sztuki ogrodowej ze szczególnym zwróceniem uwagi na rolę badań archiwalnych i archeologicznych, które mają zapewnić pracom naukowy charakter¹⁰.

Wybór kierunku działań, a co za tym idzie również zakres dokumentacji studialnej, powinny zatem wynikać przede wszystkim ze stanu zachowania substancji zabytkowej obiektu¹¹. **Pielęgnacja/utrzymanie oraz konserwacja**, polegające na zabezpieczeniu i utrwaleniu istniejącej substancji zabytku, wymagają dokumentacji studialnej, która oprócz podstawowych danych o obiekcie zabytkowym i jego historii oraz waloryzacji będzie zawierała wyniki badań i analiz ukierunkowanych przede wszystkim na jego stan istniejący.

Natomiast **restauracja i restytucja/rekonstrukcja**, jako działania właściwe dla obiektów, w których część substancji zabytkowej uległa degradacji i w których planowane jest jej odtworzenie lub uczytelnienie, będą wymagały dokumentacji studialnej, która oprócz podstawowych danych o obiekcie i jego stanie istniejącym oraz wyników jego waloryzacji dostarczy bardzo precyzyjnych informacji o wcześniejszych fazach jego rozwoju, dawnej kompozycji oraz historycznych rozwiązaniach materiałowych. Wyniki tych badań zapewnią naukowe podstawy dla ewentualnych odtworzeń i rekonstrukcji.

Należy jednocześnie podkreślić, iż dla każdego zabytkowego terenu zieleni zakres niezbędnej dokumentacji studialnej powinien zostać ustalony indywidualnie i wynikać z lokalnych uwarunkowań.

Trzeba też zauważyć, że zakres i charakter prac mogą się różnić w poszczególnych częściach tego samego obiektu – zwłaszcza jeśli jest to obiekt wielkopowierzchniowy, o zróżnicowanym stanie zachowania lub jeśli planowane w nim prace mają przebiegać etapowo.

4. Materiały wyjściowe do opracowania dokumentacji studialnej

Materiały wyjściowe do opracowania dokumentacji studialnej dla zabytkowego parku, ogrodu oraz innych form zaprojektowanej zieleni powinny zawierać:

- podstawowe informacje o formie ochrony konserwatorskiej obiektu, w tym o granicach tej ochrony, ewentualnie o innych formach ochrony;
- podstawowe informacje o funkcji i sposobie użytkowania obiektu;
- podstawowe informacje o własności obiektu;
- mapę zasadniczą zabytkowego parku, ogrodu lub innego obiektu projektowanej zieleni¹² jako formę zapisu stanu istniejącego sprzed rozpoczęcia prac oraz jako jedno

⁸ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 3 pkt 7.

⁹ Karta Wenecka, art. 9.

¹⁰ Karta Florencka, art. 15.

¹¹ Wpływ na decyzję o wyborze kierunku prac mają również uwarunkowania finansowo-organizacyjne. Restauracja, jako proces wymagający przeprowadzenia interdyscyplinarnych badań o szerszym zakresie, będzie działaniem droższym i znacznie bardziej skomplikowanym organizacyjnie.

¹² Zasady wykonania mapy określono w standardzie *Zalecenia do wykonywania mapy zasadniczej na potrzeby opracowania dokumentacji studialno-projektowych z zakresu konserwacji i restauracji parków, ogrodów*

ze źródeł danych dla wybranych etapów badań i analiz – jej treści w trakcie sporządzania dokumentacji studialnej mogą wymagać doprecyzowania wynikającego z wymogów poszczególnych etapów badań i analiz;

- dokumentację inwentaryzacyjną obiektu (inwentaryzacja szaty roślinnej¹³, inwentaryzacje architektoniczne – jeśli na terenie obiektu występują obiekty architektury ogrodowej, inwentaryzację lub szczegółową charakterystykę układu drogowego, układu wodnego oraz innych elementów, jeśli występują);
- podstawową dokumentację konserwatorską dla danego obiektu zabytkowego oraz publikacje, w tym: dokumentację ewidencyjną parku, ogrodu lub innych form zaprojektowanej zieleni, karty budownictwa i architektury (tzw. „Karty białe”), archiwalne opracowania studialne i projektowe, literaturę dotyczącą zabytku, jak i publikacje odnoszące się do obiektów analogicznych, w tym literaturę ogólną, związaną z kategorią dzieł, do której zabytek należy;
- wyniki dotychczasowych badań i analiz obiektu.

5. Zakres i forma dokumentacji studialnej

Dokumentacja studialna powinna zawierać następujące elementy:

- dokumentację stanu obiektu i jego elementów sprzed rozpoczęcia prac, np. w postaci dokumentacji fotograficznej¹⁴;
- rozpoznanie stanu badań obiektu;
- wyniki aktualnych badań i analiz – ich rodzaj i zakres powinny zostać indywidualnie dostosowane do charakteru obiektu i specyfiki planowanych prac (utrzymania/pielęgnacji, konserwacji, restauracji lub restytucji/rekonstrukcji).

Za badania i analizy wnoszące najwięcej informacji o obiekcie uznaje się:

- badania historyczne i powiązane z nimi kwerendy archiwalne oraz biblioteczne, w tym także krytyczną analizę źródeł,
- analizę faz rozwojowych obiektu,
- badania dendrochronologiczne i analizę wiekową drzewostanu,
- analizę składu gatunkowego historycznej szaty roślinnej,
- analizę stanu zdrowotnego drzewostanu,
- analizę kompozycji,
- analizę stanu zachowania substancji zabytkowej obiektu oraz jego elementów,
- analizę powiązań obiektu z krajobrazem otaczającym,
- analizę zagrożeń.

Opcjonalnie, jeśli charakter obiektu tego wymaga lub gdyby powyższe badania i analizy nie dostarczyły wystarczających danych, można poszerzyć ich zakres przykładowo o:

- pogłębione badania stanu zdrowotnego drzewostanu (dla wybranych drzew, z użyciem specjalistycznego sprzętu, np. rezystografu lub tomografu),
- pogłębione badania dendrochronologiczne dla wyselekcjonowanych drzew (np. przy pomocy świdra Presslera lub rezystografu),

i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków – wytyczne Generalnego Konserwatora Zabytków przy piśmie z dnia 6 marca 2019 r. (DOZ.6521.14.2019.DJ), „Kurier Konserwatorski” nr 19, 2020.

¹³ Zasady wykonania inwentaryzacji szaty roślinnej zostały sformułowane w opracowaniu *Zalecenia dla inwentaryzacji szaty roślinnej w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków* – wytyczne Generalnego Konserwatora Zabytków przy piśmie z dnia 6 marca 2019 r. (DOZ.6521.14.2019.DJ), „Kurier Konserwatorski” nr 19, 2020.

¹⁴ Obowiązek ten zalecił J. Tajchman [w:] *Standardy opracowania dokumentacji projektowej dla tzw. zabytków nieruchomych (propozycja)*, Warszawa 2014, s. 3.

- badania historyczno-architektoniczne (jeśli na terenie objętym pracami występują obiekty architektury ogrodowej),
 - badania archeologiczne i wspomagające je badania nieinwazyjne (np. przy użyciu georadaru),
 - badania makroszczątków roślinnych i analizę pyłkową,
 - analizę porównawczą.
- waloryzację zabytkowego parku, ogrodu lub innej formy zaprojektowanej zieleni oraz jego elementów;
 - wnioski z badań i analiz oraz wytyczne dla dalszych etapów działań konserwatorskich.

Dokumentacja studialna przygotowana dla potrzeb prac konserwatorskich, restauratorskich, rekonstrukcyjnych oraz utrzymania zabytkowych parków, ogrodów oraz innych form zaprojektowanej zieleni powinna przybrać formę opracowania opisowo graficznego, zawierającego, oprócz części tekstowej, również adekwatny dla zakresu planowanych prac materiał ilustracyjny, obejmujący zarówno archiwalne przekazy ikonograficzne oraz kartograficzne, jak i współczesne materiały dokumentujące stan obiektu i jego substancji zabytkowej, a także obrazujące ewentualne zagrożenia. Dokumentacja studialna powinna również zawierać wyniki waloryzacji, wnioski z badań i analiz oraz wytyczne dla dalszych etapów działań konserwatorskich.

Część tekstową dokumentacji studialnej powinny uzupełnić załączniki graficzne prezentujące wyniki badań i analiz wykonanych dla obiektu. Ich skalę należy dostosować do prezentowanych treści oraz do wielkości obiektu zabytkowego.

6. Charakterystyka wybranych, najczęściej stosowanych metod badań i analiz konserwatorskich oraz zasad waloryzacji i sporządzania wytycznych na potrzeby prac konserwatorskich i restauratorskich dla zabytkowych parków, ogrodów oraz innych form projektowanej zieleni

Wyniki badań i analiz konserwatorskich wchodzących w skład dokumentacji studialnej sporządzanej dla zabytkowych parków, ogrodów oraz innych form projektowanej zieleni służą wypracowaniu właściwej polityki konserwatorskiej, gwarantującej zachowanie podstawowych, z punktu widzenia ochrony zabytków, wartości tych obiektów. Dostarczają niezbędnych danych do waloryzacji tej grupy zabytków, służą sformułowaniu wytycznych dla prac projektowych związanych z konserwacją i restauracją. Ich zakres powinien być dostosowany do specyfiki obiektu, jego stanu zachowania oraz charakteru planowanych działań.

Poniższy zestaw badań i analiz należy traktować jako katalog otwarty, który można rozszerzać lub zawężać w zależności od indywidualnych potrzeb.

6.1. Badania konserwatorskie

6.1.1. Badania historyczne w oparciu o kwerendy: archiwalną i biblioteczną

Zakres i sposób przeprowadzenia kwerendy to kwestia indywidualna dla każdego obiektu zabytkowej zieleni, uzależniona od wyjściowego zasobu źródeł, ich późniejszych losów (zniszczenia, rozproszenia), możliwości finansowych i organizacyjnych przeprowadzenia tego typu poszukiwań oraz potrzeb wynikających z planowanego zakresu prac restauratorskich i rekonstrukcyjnych. Kwerenda jest najistotniejsza w tych obiektach, gdzie planowane są uzupełnienia i odtworzenia. W obiektach, gdzie prace mają charakter

konserwacji i pielęgnacji lub ratowniczo-zabezpieczający, jej przeprowadzenie nie powinno być bezwzględny wymogiem.

Pomimo różnic pomiędzy poszczególnymi zabytkami sztuki ogrodowej można określić ogólne zasady, dotyczące sposobu przeprowadzenia kwerendy:

- kwerenda powinna objąć przede wszystkim źródła bezpośrednie, uznawane za najbardziej wiarygodne: listy, rachunki, inwentarze, opisy lustracji, plany inwentaryzacyjne zabytkowych terenów zieleni. W drugiej kolejności powinna uwzględnić źródła pośrednie w postaci planów i rysunków projektowych, planów wielkoskalowych (np. planów miasta, w granicach którego znajduje się ogród), przedstawień ikonograficznych. Kwerenda powinna objąć również spuścizny po badaczach problematyki ogrodów zabytkowych, np. „Teki Ciołka”, przechowywane w Narodowym Instytucie Dziedzictwa;
- kluczowe instytucje, które gromadzą i udostępniają materiały archiwalne, m.in. dla zabytkowych parków, ogrodów oraz innych form projektowanej zieleni i których zbiory powinny zostać rozważone do objęcia kwerendą, to: Archiwum Głównym Akt Dawnych, Archiwum Akt Nowych, archiwa państwowe właściwe dla regionu, w którym znajduje się obiekt, Muzeum Narodowe i jego oddziały, muzea regionalne, Gabinet Rycin Uniwersytetu Warszawskiego, Instytut Sztuki PAN, Biblioteka Narodowa, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Narodowy Instytut Dziedzictwa i jego oddziały terenowe, urzędy wojewódzkich konserwatorów zabytków i ich delegatury. W szczególnych przypadkach kwerenda może zostać poszerzona o archiwa zagraniczne. Poszukiwaniami należy objąć również zasoby internetowe, gdyż coraz więcej instytucji państwowych oraz osób prywatnych udostępnia swoje kolekcje on-line;
- kwerenda archiwalna powinna zostać uzupełniona kwerendą biblioteczną, obejmującą literaturę pamiętnikarską z epoki, literaturę przedmiotu z epoki, ze szczególnym zwróceniem uwagi na wzorniki, traktaty ogrodowe i architektoniczne, które znajdowały się w zbiorach bibliecznych właściciela obiektu, literaturę zawierającą opisy i przedstawienia analogicznych założeń ogrodowych. Na etapie kwerendy bibliotecznej należy również rozpoznać historyczne przewodniki, dokumentujące zazwyczaj dziewiętnastowieczne i dwudziestowieczne dzieje obiektów, oraz współczesne opracowania historyczne, analityczne, inwentaryzacyjne i projektowe, do których nie dotarto na etapie wstępnego rozpoznania obiektu.

Źródła archiwalne i literatura przedmiotu pozyskane w wyniku kwerend to podstawowy materiał służący opracowaniu historii obiektu i analizie jego faz rozwojowych. Może być on także wykorzystany jako materiał referencyjny przy opracowaniu kolejnych faz dokumentacji studialnej i projektowej.

6.1.2. Badania dendrochronologiczne i składu gatunkowego drzewostanu

Badania dendrochronologiczne w zabytkowych terenach zieleni służą identyfikacji drzew należących do historycznej kompozycji ogrodowej i określeniu ich przybliżonego wieku oraz wyodrębnieniu współczesnego samosiewu. Można je podzielić na badania pośrednie, prowadzone na podstawie analizy materiałów archiwalnych dokumentujących daty wykonywania nasadzeń, oraz bezpośrednio, oparte na wynikach prac terenowych. Wśród tych ostatnich wyróżnia się badania inwazyjne (badania z użyciem świdra Presslera lub z wykorzystaniem rezystografu) oraz nieinwazyjne, polegające np. na zastosowaniu tabel wiekowych (np. tabeli wiekowej drzew, opracowanej przez Longina Majdeckiego, opartej

na pomiarze średnic drzew), modeli wzrostu drzew lub tomografii komputerowej¹⁵. Badania inwazyjne, które powodują uszkodzenia tkanek drzewa, powinny mieć jednak ograniczone zastosowanie. Z kolei tabele wiekowe (np. tabela L. Majdeckiego) z uwagi na obciążenie wyników błędami wynikającymi np. z odmiennych warunków siedliskowych, powinny być stosowane łącznie z innymi narzędziami np. z badaniami pośrednimi.

W wyniku badań dendrochronologicznych uzyskuje się dane dotyczące wieku drzew, co umożliwia ich przyporządkowanie do poszczególnych faz rozwojowych założenia. Lokalizacja drzew objętych analizą, wraz z graficznym zróżnicowaniem ich kategorii wiekowych, powinna zostać odnotowana na rysunku inwentaryzacji drzewostanu.

Zbiór informacji o historycznej szacie roślinnej należy uzupełnić badaniami składu gatunkowego starodrzewu, których celem jest rozpoznanie gatunków stosowanych historycznie w danym obiekcie, ich rozmieszczenia w terenie i znaczenia w kompozycji. Wyniki badań powinny zostać odnotowane na rysunku inwentaryzacji drzewostanu lub w innej czytelnej formie.

6.1.3. Badania archeologiczne nieinwazyjne

Celem nieinwazyjnych badań archeologicznych jest pozyskanie wstępnych informacji o lokalizacji w gruncie reliktyw historycznego zagospodarowania parków, ogrodów oraz innych form projektowanej zieleni. Ich wyniki należy traktować jako wytyczną lokalizacyjną dla inwazyjnych badań archeologicznych. Mogą one stanowić również źródło informacji o obiekcie na innych etapach prac badawczo-analitycznych, np. dla analizy jego faz rozwojowych czy też dla analizy kompozycji.

Zakres badań nieinwazyjnych oraz miejsce ich przeprowadzenia powinny zostać określone na podstawie wstępnego rozpoznania ogrodu oraz danych z kwerendy archiwalnej. Badania te prowadzone są zazwyczaj metodami: georadarową i elektrooporową.

W ramach badań nieinwazyjnych zaleca się również wykorzystanie technologii LIDAR (Light Detection and Ranging), wykorzystującej światło lasera. Dzięki niej można uzyskać numeryczny model ukształtowania powierzchni terenu, na którym są zobrazowane nierówności mogące wskazywać na obecność pod powierzchnią ziemi reliktyw historycznego zagospodarowania.

Wyniki badań nieinwazyjnych powinny być analizowane i interpretowane w zespole interdyscyplinarnym.

6.1.4. Badania archeologiczne inwazyjne

Badania archeologiczne w zabytkowych parkach, ogrodach oraz w innych formach projektowanej zieleni, prowadzone w związku z planowanymi pracami restauratorskimi czy rekonstrukcyjnymi, mają charakter uzupełniający w stosunku do wyników kwerend archiwalnej i bibliotecznej, a jednocześnie je weryfikują, pomagając ustalić wiarygodność źródeł. Ze względu na charakter niszczący powinny być prowadzone tylko w przypadku dużego prawdopodobieństwa odnalezienia reliktyw istotnych dla odczytania historycznej kompozycji ogrodu. Badania archeologiczne w ogrodzie zabytkowym mają szansę powodzenia, jeśli jego teren nie był poddany znaczącym przekształceniom, w tym np. intensywnym zabiegom agrotechnicznym (przykładowo orce głębokiej), zacierającym relikty wcześniejszych kompozycji.

Program badań archeologicznych w ogrodzie zabytkowym należy ustalić w zespole interdyscyplinarnym. Punktem wyjścia powinno być rozpoznanie źródeł archiwalnych

¹⁵ Łukaszkiwicz J., *Określanie wieku niektórych gatunków drzew ulicznych na podstawie wybranych parametrów dendrometrycznych*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego” vol. 58, 2010, s. 25-38.

właściwych dla danego obiektu oraz nałożenie jego historycznych planów (po ich przeskalowaniu) na współczesną mapę zasadniczą. Na tej podstawie należy określić przybliżoną lokalizację kluczowych elementów historycznej kompozycji ogrodu i w tych miejscach podjąć prace wykopaliskowe. Wybór metody prowadzenia badań archeologicznych i ich zakres powinny być uzależnione od charakteru i rozmieszczenia spodziewanych do odnalezienia obiektów. Badania archeologiczne w zabytkowych parkach, ogrodach oraz w innych formach zaprojektowanej zieleni należy prowadzić zgodnie z wymogami prawa właściwymi dla tego typu działań¹⁶.

Z punktu widzenia prac restauratorskich i rekonstrukcyjnych w obiektach zabytkowej zieleni niezbędne jest, aby lokalizacja odnalezionych w trakcie badań archeologicznych obiektów została przedstawiona zbiorczo na mapie zasadniczej parku czy ogrodu, w skali umożliwiającej interpretację znalezisk.

Wyniki badań archeologicznych w zakresie, w jakim mają służyć pracom restauratorskimi czy rekonstrukcyjnym, powinny być interpretowane w zespole interdyscyplinarnym.

6.1.5. Badania palinologiczne i makroszczątków roślinnych

Badania palinologiczne i badania makroszczątków roślinnych w terenach zieleni zabytkowej, prowadzone metodami laboratoryjnymi, służą identyfikacji gatunków roślin występujących w danej lokalizacji historycznie.

Wyniki badań palinologicznych i makroszczątków roślinnych mogą stanowić materiał porównawczy dla informacji o historycznych doborach roślinnych zawartych w przekazach archiwalnych. Badania tego typu mają zastosowanie w wyjątkowych sytuacjach, najczęściej towarzyszą badaniom archeologicznym. Należy mieć na uwadze, iż wynik badania palinologicznego może być obciążony znacznym błędem wynikającym z łatwości przemieszczania ziaren pyłku roślin przez wiatr.

6.2. Analizy konserwatorskie

6.2.1. Krytyczna analiza źródeł

Krytyczna analiza źródeł polega na ich wzajemnej konfrontacji i ocenie, na ile prezentują one prawdę historyczną. Za najbardziej wiarygodne można uznać wyniki badań traktujących sam ogród jako źródło. Wiarygodne, ze względu na okoliczności powstania, są również źródła bezpośrednie typu inwentarze, rachunki, opisy wizytacji, raporty zawarte w korespondencji właściciela z oficjalistami i artystami, plany inwentaryzacyjne ogrodu i jego elementów.

Natomiast źródła pośrednie: przedstawienia ikonograficzne, rysunki i plany projektowe, odrisy planów ogrodu, mapy wielkoskalowe, opisy zawarte w literaturze pamiątkarskiej nie zawsze odpowiadają rzeczywistości, mogą być obarczone subiektywnym odbiorem ogrodu, prezentować niezrealizowane wizje projektowe czy fantazje malarskie. Treści przez nie przekazywane powinny zostać potwierdzone przez inne źródła czy wyniki badań, aby można je było uznać za wiarygodne.

Krytyczna analiza źródeł pozwala na ustawienie źródeł archiwalnych w pewnej hierarchii: od najbardziej wiarygodnych po te, co do wiarygodności których istnieją duże wątpliwości. Działanie to pozwala na posługiwanie się w postępowaniu konserwatorskim przede wszystkim źródłami o najwyższym stopniu wiarygodności i traktowanie pozostałych jako materiału porównawczego i uzupełniającego.

¹⁶ Wymogi te określają: ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. Standardy prowadzenia badań archeologicznych, zalecane do stosowania przez Generalnego Konserwatora Zabytków, zawarto w dokumencie: *Standardy prowadzenia badań archeologicznych*, „Kurier Konserwatorski” nr 17 i 18, 2020.

6.2.2. Analiza faz rozwojowych

Analiza faz rozwojowych zabytkowego terenu zieleni służy wyodrębnieniu okresów znaczących dla jego przekształceń. Polega na wyznaczeniu ram czasowych, w jakich zmiany miały miejsce i zawiera charakterystykę tych zmian. Zazwyczaj poszczególne fazy przypisywane są kolejnym właścicielom obiektu, chociaż nie jest to regułą. O ile zasób zgromadzonych informacji z przebadanych źródeł na to pozwala, kolejne fazy rozwojowe powinny zostać opracowane w formie opisowej i rysunkowej, poprzez naniesienie historycznego zagospodarowania ustalonego dla kolejnych faz na mapę zasadniczą obiektu¹⁷.

Rozpoznanie kolejnych faz rozwojowych zabytkowego terenu zieleni służy w szczególności jako materiał wyjściowy i porównawczy do określenia stopnia zachowania substancji zabytkowej pochodzącej z poszczególnych okresów istnienia analizowanego obiektu. Dane pozyskane na tym etapie wykorzystywane są również przy opracowaniu programów prac konserwatorskich, programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku oraz w procesie tworzenia dokumentacji projektowych, związanych z planowanymi pracami konserwatorskimi bądź restauratorskimi.

6.2.3. Analiza kompozycji

Analiza kompozycji w zabytkowym terenie zieleni polega na określeniu wzajemnych relacji przestrzennych poszczególnych jego elementów oraz powiązań typu „zabytek – otaczający krajobraz”. Opracowując analizę kompozycji zabytkowego parku, ogrodu oraz innych form zaprojektowanej zieleni, należy się odnieść zarówno do historycznej formy obiektu, znanej ze źródeł archiwalnych i wyników badań terenowych, jak i do jej reliktyw zachowanych w terenie. Zakres analizy jest uzależniony od specyfiki obiektu, dla którego analiza jest wykonywana.

Analiza kompozycji zazwyczaj obejmuje:

- określenie typu kompozycji obiektu i jej generalnych cech charakterystycznych,
- ustalenie historycznego i współczesnego zasięgu terytorialnego kompozycji,
- zdefiniowanie podziału obiektu na części spójne kompozycyjnie i określenie relacji przestrzennych pomiędzy nimi,
- identyfikację historycznego programu ideowego i jego wpływu na kompozycję,
- określenie przebiegu osi kompozycyjnych i historycznych form ich zamknięcia,
- określenie wzajemnych proporcji poszczególnych elementów kompozycji,
- określenie dominant i akcentów oraz ich powiązań z pozostałymi elementami kompozycji,
- określenie kolorystyki elementów roślinnych, architektonicznych i wyposażenia ogrodu,
- określenie powiązań i relacji widokowych (wewnętrznych i zewnętrznych).

Analiza kompozycji dostarcza danych do opracowania programu prac konserwatorskich, programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku oraz dla dokumentacji projektowej, związanej z konserwacją i restauracją zabytku.

6.2.4. Analiza porównawcza

Analizę porównawczą i poszukiwania rozwiązań analogicznych prowadzi się dla terenów zieleni zabytkowej w celu potwierdzenia lub wykluczenia pewnych hipotez, powstałych w wyniku przeprowadzonych badań i analiz, jeśli ich wyniki nie są jednoznaczne.

¹⁷ Majdecki L., *Ochrona i konserwacja...*, op. cit., s. 138-140.

Analizę porównawczą i poszukiwania rozwiązań analogicznych prowadzi się również w celu uzupełnienia informacji, które dla danego obiektu zachowały się fragmentarycznie. Obiekty, które mogą być rozpatrywane jako analogie, muszą spełniać co najmniej jedno z poniższych kryteriów:

- ten sam projektant,
- ten sam właściciel,
- ten sam charakter obiektu,
- ten sam okres powstania,
- istnienie przekazów archiwalnych, potwierdzających traktowanie danego ogrodu jako rozwiązania modelowego, naśladowanego wzorca.

Przedmiotem analizy porównawczej mogą być również rozwiązania zawarte we wzornikach i traktatach ogrodowych oraz architektonicznych z epoki powstania lub przekształceń danego obiektu.

Wyniki analizy porównawczej stanowią materiał pomocniczy przy opracowaniu programu prac konserwatorskich, programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku oraz na etapie prac projektowych związanych z konserwacją i restauracją zabytku.

6.2.5. Ocena stopnia zachowania substancji zabytkowej

Substancja zabytkowa to materialna warstwa zabytku, która jako dokument przeszłości podlega prawnej ochronie. Ochronie podlega też sposób usytuowania substancji zabytkowej w przestrzeni, czyli historyczny układ przestrzenny bądź jego relikty.

Analiza stopnia zachowania substancji zabytkowej, sporządzana w formie graficznej i opisowej, służy ocenie, co w danym obiekcie powinno być bezwzględnie zachowane w procesach konserwatorskich ze względu na swoją wartość autentyzmu oraz wskazuje na te obszary, w których zasadne jest dokonanie uzupełnień i odtworzeń. Analiza stopnia zachowania substancji zabytkowej pozwala też na wskazanie lokalizacji dla ewentualnych współczesnych funkcji wprowadzanych na teren zabytkowego obiektu.

6.3. Waloryzacja, wnioski i wytyczne dla projektu

6.3.1. Waloryzacja

Waloryzacja (wartościowanie, analiza wartościująca) jest działaniem służącym identyfikacji wartości zabytków. Uzasadnia nadanie obiektom i obszarom statusu zabytku¹⁸. Analiza wartości to również kluczowy etap wielu innych działań podejmowanych przy zabytkach – między innymi „stanowi ona podstawę wyboru form interwencji konserwatorskiej, a także monitoringu stanu zabytku i zagrożeń”¹⁹. Waloryzacja jest obowiązkowa w przypadku obiektów zagospodarowywanych na cele użytkowe²⁰. Wartości, jakie w ustawie przypisano zabytkom, to: historyczna, artystyczna, naukowa²¹ oraz estetyczna²².

W obecnym stanie prawnym brak jest określenia wyraźnych kryteriów wartościowania zabytków, poza grupami najcenniejszych z nich, takich jak np. obiekty z Listy światowego dziedzictwa czy pomniki historii. Pomimo braku czytelnych i ujednoczonych zasad waloryzacji środowiska akademickie i eksperckie oraz instytucje zaangażowane w działania na polu ochrony zabytków od lat wypracowują jej różne, autorskie modele.

¹⁸ Szmygin B., *Słowo wstępne*, [w:] *Systemy wartościowania dziedzictwa, Stan badań i problemy*, Lublin–Warszawa 2015, s. 6.

¹⁹ Ibidem, s. 6.

²⁰ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 25 ust. 1 pkt 1.

²¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 3 pkt 1.

²² Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 3 pkt 7.

Celem waloryzacji zabytkowych terenów zieleni planowanych do objęcia pracami konserwatorskimi, działaniami z zakresu utrzymania (pielęgnacji), pracami restauratorskimi i rekonstrukcyjnymi (restytucją) jest określenie ich podstawowych wartości, które w powyższych procesach powinny podlegać ochronie lub wyeksponowaniu. Rozpoznanie tych wartości umożliwi podejmowanie w pełni świadomych decyzji konserwatorskich oraz umożliwi określenie ich ewentualnych skutków dla przyszłości obiektów i ich substancji zabytkowej²³. Waloryzacji powinien zostać poddany zarówno obiekt zabytkowy jako całość, jak i jego kluczowe elementy. Wyniki waloryzacji stanowią, obok wyników badań i analiz, materiał wyjściowy do opracowania założeń dla planowanych prac z zakresu konserwacji, utrzymania, restauracji, rekonstrukcji – zarówno w wymiarze terytorialnym, jak i merytorycznym, w tym również dla ewentualnych adaptacji zabytkowego obiektu i jego elementów do współczesnych potrzeb.

Poniżej wymieniono wartości zabytkowych parków, ogrodów i innych form projektowanej zieleni, które z punktu widzenia konserwacji, pielęgnacji, restauracji i rekonstrukcji należy uznać za kluczowe i które powinno się chronić oraz uczytelniać w powyższych procesach²⁴.

Wartość historyczna – wynika z faktu, iż waloryzowane obiekty stanowią wiarygodny dokument minionych epok oraz uwarunkowań społeczno-kulturowych, w których powstały. Stanowią również świadectwo aspiracji oraz dokonań twórczych swoich właścicieli i projektantów. Wartość historyczna może wynikać także ze związku z historycznymi postaciami lub wydarzeniami, ważnymi dla lokalnej lub ponadlokalnej historii oraz kultury.

Wartość artystyczna – wynika z faktu, iż dany park, ogród lub inna forma zaprojektowanej zieleni wyróżnia się jako dzieło sztuki na tle innych obiektów tej samej kategorii. W szczególności o wartości artystycznej decyduje wysoka jakość zastosowanych rozwiązań przestrzennych, plastycznych i materiałowych oraz umiejętne połączenie aspektów funkcjonalnych i kompozycyjnych. Wartość artystyczną podnosi również fakt autorstwa wybitnych twórców danej epoki, a także umiejętnego wkomponowania obiektu w otaczający krajobraz.

Wartość naukowa – wynika z wartości danego obiektu zieleni zabytkowej jako wiarygodnego źródła wiedzy o epoce, w której powstał oraz o czasach, w których ulegał przekształceniom. Jako wiarygodne źródło wiedzy o przeszłości i świadectwo tradycji kulturowej obiekt taki może stanowić przedmiot badań naukowych.

Wartość estetyczna – ma swoje źródło w przeżyciach estetycznych, które wzbudza zabytek. W dużej mierze zależą one od integralności dzieła, a także od kontekstu, w jakim dzieło jest prezentowane²⁵. Wartość ta wynika zarówno z dostosowania rozwiązań projektowych do kanonów piękna obowiązujących w danej epoce, jak też z faktu, iż pomimo upływu lat i reprezentowania stylistyki właściwej dla innej epoki, obiekt realizuje uniwersalne kanony piękna, dzięki czemu również obecnie jest postrzegany jako reprezentujący wysokie walory estetyczne. Wartości estetyczne, jako bardzo subiektywne, nie powinny stanowić zasadniczego elementu waloryzacji.

²³ Rouba B., *Zasady konserwatorskie a zabytkowe parki*, „Ochrona Zabytków” nr 1, 2016, s. 33.

²⁴ Zaproponowany katalog wartości ma charakter otwarty, o wybitnych wartościach zabytków sztuki ogrodowej mogą też świadczyć inne, indywidualne, właściwe im cechy. Należy również zwrócić uwagę na fakt, iż wartości zabytkowych parków, ogrodów i innych form zabytkowej zieleni pozostają ze sobą w ścisłych relacjach, co może skutkować sytuacją, w której pewne cechy obiektu będzie można przypisać do kilku wartości.

²⁵ Tajchman J., *Standardy...*, op. cit., s. 9.

Wartość autentyczności (autentyzmu) – wartość autentyzmu zabytków, a zatem i zabytkowych parków, ogrodów oraz innych form projektowanej zieleni, wynika z autentyczności ich koncepcji i formy, a także materiałów i substancji. Autentyczność zabytku zależy od stopnia zachowania substancji zabytkowej. Za substancję zabytkową uznajemy nie tylko materię z okresu zakładania parku czy ogrodu, lecz również materię historycznych nawarstwień²⁶. Autentyczność jest też pochodną ciągłości użytkowania oraz ciągłości funkcji, a także ciągłości tradycji i technik. Wynika również z zachowania oryginalnego położenia i rozmieszczenia, a także nastroju i ekspresji. Kryteria oceny autentyzmu zabytku są ściśle uzależnione od jego rodzaju oraz od kontekstu kulturowego, w jakim funkcjonuje²⁷.

Wartość integralności – „Integralność jest miarą całości i nienaruszalności dziedzictwa (...) kulturowego oraz jego atrybutów”²⁸. Wartość integralności jest tym większa, im bardziej czytelna jest pierwotna forma zabytku²⁹. Stwierdzenie integralności zabytku wymaga oceny jego kompletności w stosunku do stanu historycznego.

Wartość unikatowości – wynika z faktu, iż dany park, ogród lub inna forma projektowanej zieleni reprezentuje cechy wyjątkowe na tle innych obiektów tej samej kategorii w regionie, kraju czy w skali międzynarodowej. Unikatowość może przykładowo dotyczyć kompozycji, rozwiązań materiałowych czy usytuowania w krajobrazie.

Wartość reprezentatywności – wynika z faktu, iż waloryzowany park, ogród lub inną formę projektowanej zieleni cechują rozwiązania wzorcowe dla danej grupy zabytków, uznawane za modelowe dla czasów powstania waloryzowanego obiektu lub jego przekształceń, inspirowane rozwiązaniami teoretycznymi znanymi ze wzorników lub ogrodniczej literatury, właściwej dla danej epoki, lub też wybitnymi realizacjami z tej epoki.

Wartość zachowania ciągłości tradycji użytkowania – wynika z faktu zachowania ciągłości funkcji pierwotnej – od czasów powstania obiektu po czasy współczesne – np. funkcji ogrodu rezydencjonalnego, ogrodu klasztornego czy parku miejskiego.

Wartość nowatorstwa – wynika z faktu zastosowania historycznie w danym obiekcie rozwiązań wyprzedzających swoją epokę, zarówno w aspekcie kompozycji, jak i użytych materiałów (np. budowlanych lub materiału roślinnego) oraz technologii.

Wartość przyrodnicza – wynika z faktu, iż głównym tworzywem zabytkowych parków, ogrodów oraz innych form projektowanej zieleni jest roślinność. Zabytkowy teren zieleni stanowi również środowisko życia wielu zwierząt. Wartość przyrodnicza zabytkowych terenów zieleni jest szczególnie istotna w granicach obszarów zurbanizowanych, w których stanowią one ważny element tzw. „zielonej infrastruktury”, pełniący wiele usług ekosystemowych, przyczyniający się do poprawy warunków życia w miastach.

Wartość użytkowa zabytkowych parków, ogrodów lub innych form projektowanej zieleni wynika z wpisanych w ich specyfikę funkcji użytkowych. Wartość ta powinna być rozpatrywana zarówno w kontekście funkcji historycznej, jak i obecnej. Jeśli obiekt zachował

²⁶ Ibidem, s. 9.

²⁷ W definicji autentyzmu kierowano się również postanowieniami Dokumentu z Nara art. 13.

²⁸ Źródło definicji integralności: Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa, WHC 15/01 z 8 lipca 2015 r., s. 88.

²⁹ Tajchman J., *Standardy...*, op. cit., s. 9.

funkcję pierwotną, jego aktualna wartość użytkowa będzie zależała nie tylko od jego stanu zachowania jako zabytku, ale także od tego, w jakim stopniu odpowiada on współczesnym standardom użytkowym³⁰.

Waloryzacja przybiera najczęściej formę opisową. Może zostać wzbogacona o materiał ilustracyjny (np. w postaci fotografii), prezentujący materialne nośniki poszczególnych wartości, oraz załącznik mapowy, pokazujący rozmieszczenie obiektów i obszarów reprezentujących poszczególne wartości.

6.3.2. Wnioski i wytyczne

Każdy z etapów badań, analiz czy waloryzacji należy zakończyć **wnioskami**, formułowanymi przede wszystkim w kontekście ich przydatności dla przyszłych prac konserwatorskich, utrzymania (pielęgnacji), prac restauratorskich i rekonstrukcyjnych. Powinny one zawierać podstawową wiedzę o obiekcie, umożliwiającą stworzenie jego kompleksowej wizji przestrzennej na poszczególnych etapach rozwoju oraz rozpoznanie jego obecnego stanu zachowania, jego wartości, funkcjonowania oraz ewentualnych zagrożeń i możliwości adaptacji³¹. Zakres merytoryczny wniosków powinien odpowiadać zakresowi przeprowadzonych badań, analiz i waloryzacji, wynikających ze specyfiki obiektu.

Wnioski mogą przykładowo dotyczyć: formy przestrzennej obiektu na różnych etapach jego rozwoju i jej przekształceń, historycznych rozwiązań materiałowych (w tym np. historycznego składu gatunkowego szaty roślinnej, materiałów używanych do budowy nawierzchni, umacniania brzegów zbiorników i cieków wodnych czy elementów małej architektury), historycznych rozwiązań technologicznych i plastycznych, wieku substancji zabytkowej (np. szaty roślinnej – z rozbiem na kategorie wiekowe), stanu zachowania substancji zabytkowej, stanu zachowania historycznej kompozycji obiektu i jej elementów, wartości przesądzających o konieczności przyjęcia określonego kierunku działań względem danego zabytkowego terenu zieleni.

Wnioski z badań, analiz i waloryzacji, obowiązujące normy prawne, a także zalecenia wynikające z doktryny konserwatorskiej, stanowią podstawę do opracowania **wytycznych dla dalszych działań konserwatorskich**, służących jako podstawa do opracowania programu prac konserwatorskich, programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości³² oraz projektu koncepcyjnego konserwacji lub/i restauracji zabytkowych parków, ogrodów oraz innych form zaprojektowanej zieleni. Mają również pośrednio wpływ na rozwiązania przyjmowane w projekcie budowlanym (w obiektach, w których ta faza projektowania ma zastosowanie) oraz w projektach wykonawczych.

Wytyczne muszą zawierać informacje dotyczące zakresu i sposobu prowadzenia prac oraz przewidywanych do zastosowania materiałów i technologii.

W szczególności powinny określić:

- zakres terytorialny planowanych prac;
- charakter planowanych prac – dla całego obiektu oraz, w miarę potrzeb, dla wyodrębnionych jego części (utrzymanie, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, restytucja/rekonstrukcja, ewentualnie adaptacja), w tym:
 - wskazanie obszarów/elementów kompozycji przestrzennej/obiektów (np. obiektów architektury ogrodowej, rzeźb ogrodowych) do bezwzględnego zachowania w obecnej formie lub do nieznacznej interwencji konserwatorskiej,

³⁰ Tajchman J., *Standardy...*, op. cit., s. 10.

³¹ Obowiązek oceny stanu zachowania, ustalenia historycznej funkcji i waloryzacji wynika z przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 25 ust. 1 pkt 1.

³² Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 25 ust. 1 pkt 2 i 3.

mającej na celu uczynienie historycznej kompozycji (utrzymanie, pielęgnacja, konserwacja),

- wskazanie obszarów/elementów kompozycji przestrzennej/obiektów (np. obiektów architektury ogrodowej, rzeźb ogrodowych) do ewentualnego odtworzenia lub uczynienia (restauracja, rekonstrukcja),
- wskazanie dopuszczalnego zakresu działań adaptacyjnych do nowych funkcji, w tym wskazanie lokalizacji, w których można wprowadzić nowe formy użytkowania, z określeniem ich podstawowych parametrów, przy uwzględnieniu konieczności minimalizacji ich wpływu na substancję zabytkową (adaptacja),
- wskazanie istniejących elementów współczesnych degradujących obiekt, wymagających usunięcia.

Wytyczne powinny również stworzyć ogólne merytoryczne ramy postępowania dla planowanych działań (utrzymanie/pielęgnacji, restauracji, restytucji/rekonstrukcji), opracowane zarówno na poziomie całego obiektu, jak też jego elementów składowych, w tym określić metody, rozwiązania materiałowe i technologiczne³³ przewidywane dla:

- historycznej kompozycji obiektu i ewentualnego włączenia w nią nowych funkcji, wynikających ze współczesnego funkcjonowania,
- szaty roślinnej obiektu, w tym jej różnych komponowanych form oraz składu gatunkowego,
- układu drogowego,
- elementów architektury ogrodowej,
- wystroju rzeźbiarskiego,
- elementów układu wodnego,
- form ukształtowania terenu,
- wewnętrznych i zewnętrznych powiązań widokowych,
- innych obiektów, obszarów, a także rozwiązań kompozycyjnych, ważnych z punktu widzenia danego zabytkowego parku, ogrodu lub innej formy zaprojektowanej zieleni.

W wytycznych powinno się również uwzględnić niezbędne działania dotyczące współczesnej infrastruktury technicznej znajdującej się w granicach zabytkowego parku, ogrodu lub innej formy zaprojektowanej zieleni, z podkreśleniem konieczności minimalizowania jej wpływu na obiekt zabytkowy.

Wytyczne powinny przybrać formę pisemną oraz graficzną (opcjonalnie, w miarę potrzeb). Część pisemna wytycznych powinna zawierać treści zgodne z powyższymi zaleceniami. Część graficzna powinna uściślać lokalizację obiektów i obszarów, o których jest mowa w wytycznych, a także wskazywać rodzaj prac, jakie mają być wobec nich podjęte.

Część graficzna wytycznych powinna zostać opracowana na mapie zasadniczej zabytkowego parku, ogrodu lub innej formy zaprojektowanej zieleni lub na rysunku inwentaryzacji zieleni w skali właściwej dla zobrazowania zagadnień, których wytyczne dotyczą (dla obiektów o powierzchni od kilku do kilkunastu ha zaleca się skalę 1:500, dla obiektów wielkopowierzchniowych może to być skala 1:000 lub większa, dla ogrodów poniżej 1 ha można rozpatrywać skalę 1:250 lub 1:100).

Akty prawne i dokumenty doktrynalne

- Karta Ateńska – postanowienia konferencji w Atenach w 1931 r.
- Karta Florencka – Międzynarodowa Karta Ogrodów IFLA, ICOMOS, 1981.

³³ Ustalone na podstawie wyników badań, analiz i waloryzacji.

- Karta Wenecka – Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków Architektury i Miejsc Historycznych, 1964.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 710 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 81).
- *Zalecenia dla inwentaryzacji szaty roślinnej w parkach, ogrodach i innych formach zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków* – wytyczne Generalnego Konserwatora Zabytków przy piśmie z dnia 6 marca 2019 r. (DOZ.6521.14.2019.DJ), „Kurier Konserwatorski” nr 19, 2020.
- *Zalecenia do wykonywania mapy zasadniczej na potrzeby opracowania dokumentacji studialno-projektowych z zakresu konserwacji i restauracji parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni, wpisanych do rejestru zabytków* – wytyczne Generalnego Konserwatora Zabytków przy piśmie z dnia 6 marca 2019 r. (DOZ.6521.14.2019.DJ), „Kurier Konserwatorski” nr 19, 2020.

Literatura

1. Łukaszewicz J., *Określanie wieku niektórych gatunków drzew ulicznych na podstawie wybranych parametrów dendrometrycznych*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego” vol. 58, 2010, s. 25-38.
2. Majdecki L., *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, Warszawa 1993.
3. Myczkowski Z., Sikora D., Stachańczyk R., Szpanowska K., Trzoch M., Zachariasz A., *Wytyczne dotyczące standaryzacji działań konserwatorskich w odniesieniu do zabytków zieleni na potrzeby realizacji Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017*, maszynopis, Warszawa 2015.
4. Rouba B., *Wartościowanie w praktyce konserwatorskiej*, [w:] *Wartościowanie w ochronie zabytków i konserwacji zabytków*, Warszawa–Lublin, 2012, s. 201-208.
5. Rouba B., *Autentyczność i integralność zabytków*, „Ochrona Zabytków” nr 4, 2008, s. 37-57.
6. Rouba B., *Teoria w praktyce polskiej ochrony, konserwacji i restauracji dziedzictwa kultury*, [w:] Bogusław Szmygin (red.), *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, Warszawa–Lublin 2008, s. 101-120.
7. Rouba B., *Zasady konserwatorskie a zabytkowe parki*, „Ochrona Zabytków” nr 1, 2016, s. 29-55.
8. Sikora D., *Konserwacja ogrodów regularnych XVII i XVIII w.*, Warszawa 2011.
9. Szmygin B., *Słowo wstępne*, [w:] *Systemy wartościowania dziedzictwa. Stan badań i problemy*, Lublin–Warszawa 2015, s. 5-7.
10. Tajchman J., *Standardy opracowania dokumentacji projektowej dla tzw. zabytków nieruchomości (propozycja)*, Warszawa 2014.

Opracowanie: Zespół ds. krajobrazu i zieleni zabytkowej, Narodowy Instytut Dziedzictwa: dr R. Stachańczyk (kierownik Zespołu), K. Balik, M. Lisowska, dr D. Sikora, dr M. Świątkowski, I. Wildner-Nurek